

8. Osztályszerkezet és jövedelemeloszlás Magyarországon 1982 és 2019 között

Huszár Ákos

1. Bevezetés: Osztály és egyenlőtlenség

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a jövedelem eloszlása és a foglalkozási szerkezet átalakulása miként függ össze Magyarországon, illetve hogy ez miként változott az 1980-as évek eleje, illetve a 2010-es évek vége közötti csaknem négy évtized során. E vizsgálat révén pedig arra az általánosabb kérdésre keresem a választ, hogy a gazdasági, anyagi egyenlőtlenségeket mennyiben lehet visszavezetni a piaci, különösen munkaerő-piaci esélyeiket tekintve különböző osztályhelyzetben lévők közötti egyenlőtlenségekre. A következőkben először a dolgozat kérdésfelvetését mutatom be, majd utána térek rá az empirikus eredményekre.¹

A felvetett probléma szempontjából két forrás kitüntetett jelentőségű számomra. Egyrészt a hazai munkák közül közvetlenül kapcsolódom Ferge Zsuzsa 1960-as években végzett rétegződés-vizsgálataihoz, amely mind megközelítése, mind pedig konkrét eredményei szempontjából fontos kiindulópontot jelentenek (Ferge 1969). Másrészt szintén fontos kapcsolódási pontot jelentenek az osztályelemzés neomarxista, illetve neoweberiánus irányzatai, amelyek a klasszikus marxi–weberi osztályelmélethez visszanyúlva igyekeznek utat nyitni az osztályelemzés egy empirikusan megalapozott megközelítése felé (vö. Wright ed. 2005). Ezek a megközelítések közösek annyiban, amennyiben mindegyikük a társadalmi struktúra valamely elméletéből kiindulva igyekszik magyarázatot kínálni a társadalom tagolódásra, még ha a konkrét elméleti megfontolásaik el is térnek egymástól.

Szintén közös e megközelítésekben az, ahogy az empiriához viszonyulnak. Mindegyikükre igaz, hogy azt a feladatot tűzik ki az empirikus vizsgálatok elé, hogy megerősítsék vagy cáfolják az előzetes elmélet által megfogalmazott várakozásokat, illetve hipotéziseket. Ennek szellemében azért vizsgálja Ferge,

¹A tanulmány a NKFI Hivatal által támogatott, K 135934. számon nyilvántartott, *Patrimoniális tendenciák és társadalmi bezárulás: hogy gátolja a társadalmi mobilitást a ragadós padló és a ragadós plafon jelensége?* című kutatás keretében készült, és az osztályszerkezeti változások elemzése tekintetében támaszkodott az NKFIH által támogatott FK 131997. számú kutatás eredményeire is.

hogy a munkajelleg-csoportok között milyen különbségek vannak gazdasági, anyagi viszonyaik, kulturális helyzetük, életmódjuk, illetve mobilitási jellemzőiket tekintve, hogy képet alkothasson arról, hogy mennyiben lehet „valóságos társadalmi csoportoknak” tekinteni ezeket (Ferge 1969). A neomarxista, illetve a neoweberianus irányzatok is arra törekcszenek, hogy empirikus vizsgálatok segítségével teszteljék a klasszikus osztályelméletek feltevéseit. Ezek szerint az eltérő osztályhelyzetet elfoglalóknak az anyagi lehetőségei, illetve életesélyei is eltérnek egymástól; továbbá az osztályhelyzet alapját képezheti különböző társadalmi-kulturális gyakorlatok kialakulásának; illetve hogy az osztályhelyzet – ennek a felismerése nyomán – alapját képezheti a kollektív cselekvés különböző formáinak (Breen–Rottman 1995).

A következő munkával e hagyományhoz kívánok csatlakozni. Ennek során először a neoweberianus irányzathoz kapcsolódva készítek egy operacionalizálást az osztályszerkezetről. Ez az irányzat az osztályszerkezet tagolódása szempontjából azt tartja elsődlegesnek, hogy valaki a saját munkaerejét bocsátja-e áruba vagy megveszi másét, illetve hogy önfoglalkoztatottként dolgozik-e. Az alkalmazottak esetében azonban – akik rendszerint a foglalkoztatottak túlnyomó többségét teszik ki – további megkülönböztetéseket tesz, méghozzá az alapján, hogy a munkáltató milyen típusú szerződést köt a munkavállalók különböző csoportjaival: inkább szolgáltatói jellegű viszonyt alakít ki velük vagy a munkafolyamat szempontjából nagyobb kontrollt biztosító munkaszerződést köt. Ezeket az előzetes elméleti megkülönböztetéseket igyekszik visszaidni az operacionalizálás szintjén a foglalkozási, illetve egyéb munkaerő-piaci információkra támaszkodó EGP-séma (Goldthorpe 2007). Ezután azt vizsgálom, hogy az osztályhelyzet miként függ össze a jövedelem eloszlásával.

E kérdésnek egészen más tétje volt Magyarországon az 1960-as években, Ferge vizsgálatának idejében, mint a rendszerváltás utáni időszakban. Ferge munkája arra szolgáltatott bizonyítékot, hogy számottevő egyenlőtlenségek figyelhetők meg az eltérő jellegű munkát végzők csoportjai között, ami ellentmondott a hivatalos ideológia által propagált „két osztály, egy réteg” modellnek. A rendszerváltás utáni időszakban viszont ezzel szemben az a kérdés került előtérbe, hogy az osztályelemzés vagy rétegződéskutatások hagyományos eszköztárával mennyiben lehet leírni az államszocializmus bukása után átalakuló magyar társadalom tagolódását. Ebben a vitában meghatározó szerepet játszottak azok a nézetek, amelyek az egyenlőtlenségek individualizálódására, illetve az osztályok halálára vonatkozó tézisek (vö. Clark–Lipset 1991) nyomán úgy vélték, hogy a régi megközelítések egyáltalán nem alkalmasak a magyar társadalom egyenlőtlenségi viszonyainak a megragadására, és a társadalmi struktúra-, illetve rétegződéskutatás teljes megújítására van szükség (vö. Kovách szerk. 2006).

Az elmúlt időszakban készült empirikus vizsgálatok kevésbé támasztják alá ezt az álláspontot, amennyiben ezek egyrészt éppen az osztályszerkezet

kikristályosodására hívják fel a figyelmet, vagyis arra, hogy az osztályszerkezetben elfoglalt pozíciójuk egyre inkább meghatározzák az egyének jövedelmi viszonyait, fogyasztási jellemzőit, illetve életkörülményeit (Kolosi–Dencső 2006; Kolosi–Keller 2010; Huszár 2019). Másrészt pedig az erőforrásoknak a rendszerváltás utáni konszolidációjára, tehát arra világítanak rá, hogy a különböző típusú erőforrások növekvő mértékben kapcsolódnak össze egymással (Angelusz–Tardos 2006). Ezek alapján inkább az a következtetés adódik, hogy az osztályszerkezet polarizálódott (Éber 2020), illetve a munkásosztály periférizálódott (Scheiring 2019) a rendszerváltás után, és e folyamatok csak tovább erősödtek a 2010-es években.² A következőkben az osztályhelyzet és a jövedelemeloszlás összefüggését vizsgálva én is azt feltételezem, hogy az 1980-as évek eleje, illetve a 2010-es évek vége között szorosabbá vált ez a kapcsolat, ami megmutatkozik egyrészt abban, hogy növekedtek a jövedelmi egyenlőtlenségek a különböző foglalkozási osztályok között, másrészt pedig abban is, hogy a jövedelemeloszlás két széle foglalkozási összetételét tekintve egyre inkább homogénné vált.

E feltevések ellenőrzése érdekében a felhasznált adatbázisok, illetve változók bemutatása (2. fejezet) után először a foglalkozási csoportok közötti jövedelmi egyenlőtlenségek alakulását vizsgálom és azt, hogy ezek a különböző időszakokban mennyiben tudnak számot adni a jövedelem szóródásáról (3. fejezet). Majd a jövedelemeloszlás két szélére – az alsó, illetve a felső jövedelmi ötödre – koncentrálok, hogy feltárjam, hogy miként változott ezeknek a foglalkozási összetétele (4. fejezet). Végül a tanulmányt egy rövid összefoglaló fejezet zárja.

2. Adatok, változók

Jelen vizsgálathoz olyan adatforrásokra van szükség, amelyek tartalmaznak jövedelmi adatokat és az osztályhelyzet méréséhez is rendelkeznek információkkal. Ez kizárja pl. a népszámlálások alkalmazását, amelyekben nincsenek jövedelmi adatok. Az elemzés ezért az 1981–1982-ben Kolosi Tamás irányításával végrehajtott *Rétegződés-modell vizsgálatra*, az 1993-as Szelényi Iván és Donald Treiman által vezetett *Társadalmi rétegződés Kelet-Európában 1989 után* c. kutatás magyar adatfelvételére, illetve az *EU-SILC* 2005, 2011, 2015, illetve 2019-es hazai adataira támaszkodik.³

² E hipotézist árnyalja, hogy a kereseti egyenlőtlenségek a 2000-es évek eleje óta csökkenő trendet mutatnak (Fazekas *et al.* 2021:349), s Magyarországon a foglalkozási csoportok közötti kereseti egyenlőtlenségek európai összehasonlításban kicsik (Goedemé *et al.* 2020).

³ Ezúton köszönöm a TÁRKI-nak, hogy rendelkezéseimre bocsátotta az 1981–82-es, és az 1993-as felvételeket, az ESTAT-nak pedig, hogy az FK131997. számú NKFIH kutatás keretében az EU-SILC adatbázisokhoz hozzáférhettem.

Ami a *foglalkozási* adatokat illeti, minden összehasonlító vizsgálatnak meg kell birkóznia azzal, hogy a foglalkozási nómenklatúrák időnként változnak, ahogy a szövegesen megadott foglalkozások kódolásában is lehetnek különböző gyakorlatok. Ezek a problémák hatványozottan érintik ezt a vizsgálatot. Az itt használt séma kialakításához a *Rétegződés-modell vizsgálat*, illetve a *Társadalmi rétegződés Kelet-Európában* című adatfelvétel esetében az adatbázisokon rendelkezésre álló EGP foglalkozási séma jelentette számomra a kiindulópontot. Az EU-SILC adatfelvételek esetében pedig a *European Socio-economic Classification (ESeC)*, amelyeket magam hoztam létre.⁴ A két séma közös annyiban, hogy mindegyikük az osztályszerkezetről John H. Goldthorpe, illetve kollégái által kialakított teoretikus elképzeléseket igyekeznek operacionalizálni (Goldthorpe 2007; Rose–Harrison 2010).⁵ A kiindulópontként szolgáló részletes foglalkozási sémák alapján egy öt foglalkozási osztályt tartalmazó kategorizálást készítettem. Ez azokra vonatkozóan tartalmaz információt, akik az életük során valaha dolgoztak. A kérdezés eszmei időpontjában foglalkoztatottak esetében az aktuális, a nem foglalkoztatottak esetében pedig az utolsó foglalkozást veszi figyelembe a besorolás.

A korábbi nagymintás vizsgálatok alapján a foglalkozási szerkezet az 1960-as évek, illetve 1980-as évek között nagy változásokon ment keresztül, ám ezt követően vagy ennek a konzerválódására (Harcza 2021a) vagy a rendszerváltás utáni polarizációjára hívták fel a figyelmet az elemzések (Bukodi–Záhonyi 2004; Huszár szerk. 2015). Eszerint a foglalkozási csoportok mérete csak kisebb mértékben változott, ráadásul e változások következtében elsősorban a foglalkozási hierarchia tetején, illetve az alsó szintjein figyelhető meg bővülés.⁶ Ennek következtében a struktúra fő sajátosságai sem változtak: európai összehasonlításban is kifejezetten magas a különböző munkáscsoportok súlya és alacsony a magas képzettséget igénylő, magasabb presztízsű foglalkozások aránya.

Az itt használt adatforrások alapján számított eredmények kevésbé robusztusak, ám összességében visszaadják a fő trendeket (lásd a tanulmányhoz tartozó *Online melléklet M1. táblázatát*)⁷. Az időszakban növekedett valamelyest a vezetői, illetve értelmiségi foglalkozásúak aránya, és talán megfigyelhető valamekkora áramlás a magasabb presztízsű vezetői, illetve értelmiségi foglalkozások felé, ám az itteni mérések részben pont e csoportok határai tekintetében mutatnak

⁴ Ehhez az Anika Herter és Heike Wirth által készített kódokra támaszkodtam, amelyek hozzáférhetők a GESIS weboldalon lásd: <https://www.gesis.org/gml/european-microdata/eu-silc>

⁵ E sémák kitüntetése a rendelkezésre álló adatforrásokhoz igazodó, pragmatikus döntés a részemről, számos vizsgálat azt támasztja alá, hogy ez a riválisoknál egyáltalán nem jobb (pl. Vastagh 2019).

⁶ Ez a trend a 2010-es évek utolsó éveiben megtörni látszott (Huszár–Berger 2020).

⁷ A tanulmány *Online melléklete* a TÁRKI weboldalán a következő linken érhető el: <https://www.tarki.hu/tarsadalmi-riport>.

bizonytalanságokat. A munkások társadalmi súlya eközben az 1990-es évekre valamelyest csökkent, a rendszerváltást követő évtizedekben azonban gyakorlatilag változatlan maradt, s a belső átrendeződésükre sem utalnak egyértelmű jelek.

Ami a *jövedelem* eloszlását illeti, az elemzés Ferge munkájához hasonlóan az egy főre jutó háztartási jövedelemmel dolgozik. Az első két adatfelvétel (*Rétegződés-modell vizsgálat*, illetve *Társadalmi rétegződés Kelet-Európában*) esetében újra csak az eredeti kutatás során létrehozott változókat használok, az EU-SILC adatbázis esetében ezt önállóan számítottam.⁸ Az elemzések alapesetben a 18 éves és idősebb népességre vonatkoznak, ha ettől eltérő eredményeket mutatnak be, azt külön fogom jelezni.

A jövedelem hazai eloszlásáról rendszeres információk állnak rendelkezésre az elmúlt ötven évre vonatkozóan a KSH korai nagymintás jövedelemfelvételei, a TÁRKI vizsgálatai és a KSH harmonizált EU-SILC felmérései révén (Éltető–Havasi 2009:15; Tóth 2015:30; KSH 2021). Ezek alapján tudjuk, hogy az egyenlőtlenségek a megelőző időszak csökkenő tendenciája után az 1980-as évektől növekedésnek indultak, ami a rendszerváltás után is folytatódott. Ez a trend a 2000-es évek első felében tört meg, és az évtized végéig a jövedelmi egyenlőtlenségek enyhén csökkentek. A 2000-es évek végén, illetve 2010-es évek elején azonban újra trendforduló következett be, először újra növekedésnek indultak az egyenlőtlenségek, majd nagyjából az évtized közepétől stagnáltak (Éltető–Havasi 2009:15; Tóth 2015:30; KSH 2021). A korábbi vizsgálatok összességében a trendeket tekintve együtt mozogtak, ám az EU-SILC felvételeken alapuló számítások rendre a jövedelmi egyenlőtlenségek alacsonyabb szintjéről tanúskodtak.

Az itt számolt eredmények részben egybehangzóak a fentebb vázolt trendekkel, bizonyos pontokon azonban lényeges eltéréseket mutatnak (lásd *Online melléklet M2. táblázat*). Ezek is azt jelzik, hogy az 1980-as évekhez képest az 1990-es évek elejére növekedtek a jövedelmi egyenlőtlenségek, ezt követően azonban mást mutatnak. A mostani eredmények szerint a 2000-es évek, sőt részben a 2010-es évek magyar társadalmában is kisebbek egyenlőtlenségek, mint az 1980-as évek elején. Ezek az eredmények ellentétesek minden korábbi ismerettel, és minden bizonnyal nem is igazak. Sokkal inkább arról van szó, hogy az EU-SILC a *Rétegződés-modell vizsgálat*hoz, illetve a *Szelényi–Treiman kutatás* adatfelvételéhez képest is alacsonyabb egyenlőtlenségi szinteket mér. Ez arra utal, hogy az összehasonlítás kevésbé problematikus az 1982–1993-as, illetve a 2005–2019 időszak vonatkozásában, ám a két periódus összevetésekor más vizsgálatok eredményeit mozgósítva szabad csupán eljágni.

⁸ Azokban az esetekben, amikor a rendelkezésre álló háztartási jövedelem 0 volt, vagy negatív értéket vett fel átkódoltam 1-esre. Figyelmen kívül hagytam viszont, amikor a nettó háztartási jövedelem (HY020) meghaladta a bruttó háztartási jövedelem (HY010) értékét. Ez nem fordult elő a 2005-ös, illetve a 2011-es években, 2015-ben viszont a minta 9%-ának, 2019-ben pedig a 13%-ának magasabb volt a nettó háztartási jövedelme, mint a bruttója.

3. Jövedelmi egyenlőtlenségek a foglalkozási csoportok között

A következőkben arra a kérdésre keresem a választ, hogy mekkora a jövedelmi egyenlőtlenségek mértéke a foglalkozási csoportok között, illetve hogy ez miként változott az elmúlt évtizedekben. Mennyiben magyarázza a foglalkozási szerkezetben elfoglalt pozíció a jövedelmek szóródását, s vajon ez növekedett-e vagy csökkent a vizsgált időszakban?

Ferge Zsuzsa klasszikus, az 1960-as évek első felére vonatkozó vizsgálatában azt találta, hogy a legnagyobb jövedelemmel rendelkező vezetői, illetve értelmiségi foglalkozásúak átlagjövedelme a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő segédmunkások átlagjövedelmének a 186,8%-át teszi ki. A két csoport átlagjövedelme között tehát kevesebb, mint kétszeres volt a különbség (Ferge 1969:179–181). Értelmezése szerint más faktorokkal összevetve a munkajelleg-csoportok szerepe fontos a jövedelmi egyenlőtlenségek magyarázatában, ám arra is felhívta a figyelmet, hogy a foglalkozási csoportok közötti egyenlőtlenségek csupán a töredékét érik el a legalsó, illetve legfelső jövedelmi csoportok közötti egyenlőtlenségeknek.

Számításaim alapján az 1980-as évek elején a felső szintű vezetők, illetve értelmiségiek átlagjövedelme 1,3-szerese volt a betanított és segédmunkások jövedelmének (*1. táblázat*).⁹ Az ezt követő évtizedekben azonban a 2010-es évek közepéig a felső és az alsó foglalkozási csoportok közötti jövedelmi egyenlőtlenségek folyamatosan növekedtek, és a 2015-ös mérés szerint már meghaladták a kétszeres különbséget. Az egyenlőtlenségek több évtizeden át tartó növekedése után azonban a 2010-es évek végére jelentősen közelebb kerültek egymáshoz az alsó és felső foglalkozási csoportok. A 2019-es EU-SILC adatfelvétel szerint már csupán 1,7-szeres különbség volt az átlagjövedelmek között. Ha ezek az eredmények valós változásokat mutatnak, akkor az a jövedelmi viszonyok nagymértékű átalakulását jelzi.

A 2010-es évekre azonban nem csupán az alsó és felső foglalkozási csoportok közötti egyenlőtlenségek növekedtek meg, de némileg átalakultak a többi csoport közötti egyenlőtlenségi viszonyok is. A különböző munkáscsoportok jövedelme negyven évvel ezelőtt sem, és most sem éri el az átlagjövedelmet, 1980-as évek óta azonban mindegyikük egyre távolabb került az átlagjövedelemtől. A köztes foglalkozásúak csoportja 1982-ben és 2019-ben is közel volt az átlaghoz, ám nekik is romlott a relatív jövedelmi helyzetük. A vezetői, illetve értelmiségi csoportok átlagjövedelme negyven évvel ezelőtt és ma is bőven meghaladja az átlagot. Amíg azonban az alsóbb fehérgalléros csoport helyzete az időszak két végpontja között kevéssé változott, addig a felsőbb vezetők, illetve értelmiségiek jövedelme jelentősen eltávolodott az átlagtól.

⁹Amely érték jóval kisebb, mint amit Ferge mért az 1960-as években, figyelembe kell azonban venni, hogy nála a segédmunkás csoport szerepelt az összehasonlításban.

1. táblázat. *Jövedelmi egyenlőtlenségek a különböző foglalkozási csoportok között*

	1982	1993	2005	2011	2015	2019
<i>A foglalkozási csoportok átlagjövedelme a főátlag arányában (%)</i>						
Felsőszintű vezetők és értelmiségiek	123,9	146,3	148,3	150,5	152,2	140,7
Alsóbb szintű vezetők és értelmiségiek	117,2	119,8	117,0	125,2	122,5	119,0
Köztes foglalkozásúak	103,8	103,2	106,2	104,1	98,4	100,0
Szakt munkások	94,1	94,2	84,1	88,5	85,7	89,6
Betanított és segéd munkások	92,4	84,1	79,4	78,0	73,9	82,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>Az alsó, illetve felső foglalkozási csoportok átlagjövedelmének hányadosa (%)</i>						
Felső szintű vezetők és értelmiségiek / Betanított és segéd munkások	134,1	174,1	186,8	192,8	205,9	171,3

Forrás: Az 1981–1982-es Rétegződés-modell vizsgálat, az 1993-as *Társadalmi rétegződés Kelet-Európában 1989 után* c. kutatás magyar adatfelvétele és az EU-SILC 2005, 2011, 2015, illetve 2019-es felvételeinek magyarországi adatai alapján saját számítás.

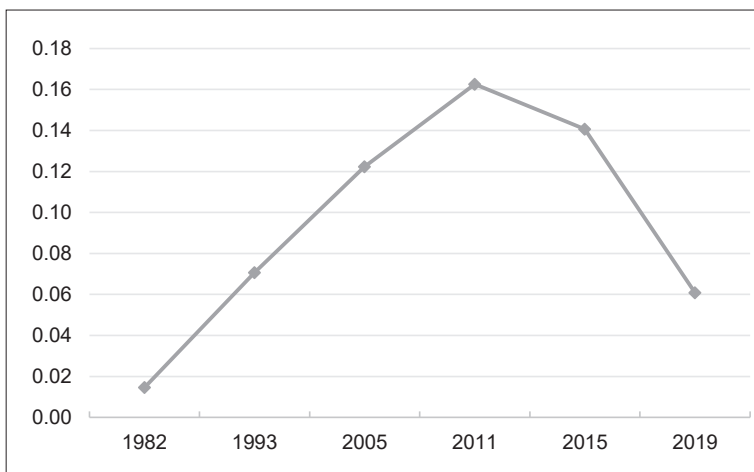
A foglalkozási csoportok közötti jövedelmi viszonyok tehát 1982 és 2019 között némileg átalakultak, és egyértelműen egyenlőtlenebbé váltak. Ezek az egyenlőtlenségek érdemiek, ám jóval kisebbek, mint az alsó, illetve a felső jövedelmi ötd közötti különbség. Ez arra utal, hogy a foglalkozási csoportok maguk is igen heterogének (vö. Harcsa 2021b). Tehát nem csupán a foglalkozási csoportok között, de e csoportokon belül is számottevő jövedelmi egyenlőtlenségek vannak.

A következőkben azt vizsgálom, hogy miként változtak a foglalkozási csoportok közötti, valamint a csoportokon belüli jövedelmi egyenlőtlenségek. Ehhez egyrészt, az időszak egészére vonatkozóan ANOVA elemzés segítségével vizsgálom, hogy a foglalkozási csoportok mennyiben magyarázzák az egy főre jutó háztartási jövedelem szóródását a 18 éves és idősebb válaszadók körében. Másrészt, az EU-SILC-adatok esetében, amelyek egységesen háztartási mintát alkalmaznak és a változókészletük is egyforma, egy háztartási szintű jövedelmi dekompozíciós elemzést is végeztem Carlo C. Fiorio és Stephen Jenkins regresszióalapú megközelítése alapján. Ez lehetőséget biztosít arra, hogy több tényező bevonása mellett vizsgáljuk azt, hogy a foglalkozási csoportok mennyiben magyarázzák az egy főre jutó jövedelem szóródását (vö. Fiorio–Jenkins 2007; Tóth 2015). Az elemzésbe így a főkereső foglalkozási csoportja mellett bevontam a főkereső nemét, életkorát, gazdasági aktivitását, a 0–14 éves gyermekek számát a háztartásban, valamint a lakóhely urbanizációjának a fokát.¹⁰

¹⁰ 2011-től az EU-SILC felvétel tartalmaz egy változót az alkalmazotti keresetekre vonatkozóan, ellenőrzésképpen ennek szóródását is vizsgáltam dekompozíciós eljárás segítségével. Az eredmények ebben az esetben is ugyanazokat a trendeket mutatják. (Lásd az *Online melléklet M3. táblázatát*.)

A következő, 1. ábra az ANOVA elemzés eredményeként előállt éta-négyzet (η^2) paramétert ábrázolja, amely a külső négyzetösszegek arányát mutatja a teljes négyzetösszegekhez képest, vagyis azt, hogy mennyiben magyarázzák a foglalkozási csoportok közötti egyenlőtlenségek a jövedelem heterogenitását a különböző időszakokban.

1. ábra. Az egy főre jutó jövedelem heterogenitásából a foglalkozási csoportok által megmagyarázott hányad, 1982–2019 (éta-négyzet)

Forrás: Az 1981–1982-es Rétegződés-modell vizsgálat, az 1993-as *Társadalmi rétegződés Kelet-Európában 1989 után* c. kutatás magyar adatfelvétele és az EU-SILC 2005, 2011, 2015, illetve 2019-es felvételeinek magyarországi adatai alapján saját számítás.

Az eredmények alapján az éta-négyzet értéke a vizsgált időszak egészében viszonylag kicsi, a 2011-ben mért a legmagasabb érték is csupán mintegy 16%-ot tett ki. A jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásában tehát a foglalkozási csoportok mellett fontos szerepe van más tényezőknek is. Az 1980-as évektől a 2010-es évek elejéig folyamatosan növekedett a jövedelem szóródásából a foglalkozási csoportok által megmagyarázott hányad, ami összhangban van a társadalomszerkezet kikristályosodását, illetve az osztályhelyzet szerepének erősödését megállapító korábbi vizsgálatokkal (vö. Kolosi–Dencső 2006; Kolosi–Keller 2010; Huszár 2019). A 2010-es évek közepére azonban megtorpan az éta-négyzet növekedése, majd nagyot zuhan az évtized végére. Ez egy igen meglepő eredmény, amennyiben az évtized közepére vonatkozó korábbi mérések szerint a foglalkozási csoportok szerepe a 2010-es években is tovább erősödött a munkanélküliség kockázata, illetve az anyagi nehézségek tekintetében (Huszár 2019).

A második lépés a jövedelmi dekompozíciós elemzés, amely lehetőséget biztosít arra, hogy a foglalkozási osztály szerepének változását más tényezők figyelembevételével vizsgáljuk. A 2. táblázat az elemzés fő eredményeit foglalja össze.

2. táblázat. *Az egyes tényezők relatív szerepe az egy főre jutó jövedelem magyarázatában, 2005–2019 (többváltozós, regresszió alapú dekompozíciós eljárás, százalékos hozzájárulások)*

Magyarázó változók	2005	2011	2015	2019
A főkereső foglalkozási csoportja	10,3	13,2	13,2	5,5
A főkereső gazdasági aktivitása	0,9	2,7	1,6	1,2
A főkereső neme	0,0	-0,2	-0,1	0,2
A főkereső életkora	1,7	1,9	1,9	0,6
A 0–14 éves gyermekek száma a háztartásban	6,7	10,2	7,8	3,2
A lakóhely urbanizációjának foka	3,0	5,5	2,9	1,5
Csoporton belüli szórás	77,4	66,7	72,7	87,8
Csoportok közötti (megmagyarázott) szórás	22,6	33,3	27,3	12,2
Esetszám (N)	17632	29261	18406	12654

Forrás: Az 1981–1982-es Rétegződés-modell vizsgálat, az 1993-as *Társadalmi rétegződés Kelet-Európában 1989 után* c. kutatás magyar adatfelvétele és az EU-SILC 2005, 2011, 2015, illetve 2019-es felvételeinek magyarországi adatai alapján saját számítás.

Ezek az eredmények megerősítik az előző vizsgálatot, amennyiben a 2010-es évek első felében növekedett a foglalkozási osztály magyarázóereje a megelőző időszakhoz képest, a 2010-es évek végére azonban drasztikusan lecsökkent. E vizsgálat eredményei alapján azonban további összefüggésekre is rá lehet mutatni. A teljes modell magyarázóereje 2011-ben volt a legmagasabb, ami ezt követően 2015-re kisebb mértékben, 2019-re viszont jelentősen lecsökkent. A modell magyarázóerejének csökkenése 2015-ben nem a főkereső foglalkozási csoportjának, hanem más tényezőknek, mindenekelőtt a gazdasági aktivitás, a gyermekszám, illetve az urbanizáció fokát mérő változónak volt köszönhető. 2019-ra aztán a foglalkozási csoport magyarázóerejének is eltűnt egy jelentős hányada, miközben a többi tényező szerepe tovább csökkent.

Ha ezek a mérések valós változásokat mutatnak, akkor az azt jelenti, hogy a 2010-es évek második felében viszonylag rövid idő alatt igen nagymértékben alakultak át a jövedelmi viszonyok Magyarországon. Miközben ebben az időszakban a jövedelemegyenlőtlenség szintje nagyjából stabil volt, az egyenlőtlenségeket hagyományosan jól magyarázó tényezők szerepe jelentősen visszaesett. Nem csupán arról van szó tehát, hogy a munkaerőpiacon elfoglalt pozíció révén kevésbé tudunk számot adni az egy főre jutó jövedelmek szóródásáról, de ugyanez a helyzet többek között a gazdasági aktivitással, az eltartottak szá-

mával, vagy akár a településtípussal is. Kérdés, ha nem ezek magyarázzák ma a jövedelmi egyenlőtlenségeket Magyarországon, akkor vajon milyen tényezők vették át ezek szerepét?

4. Az alsó és a felső jövedelmi ötöd foglalkozási összetétele

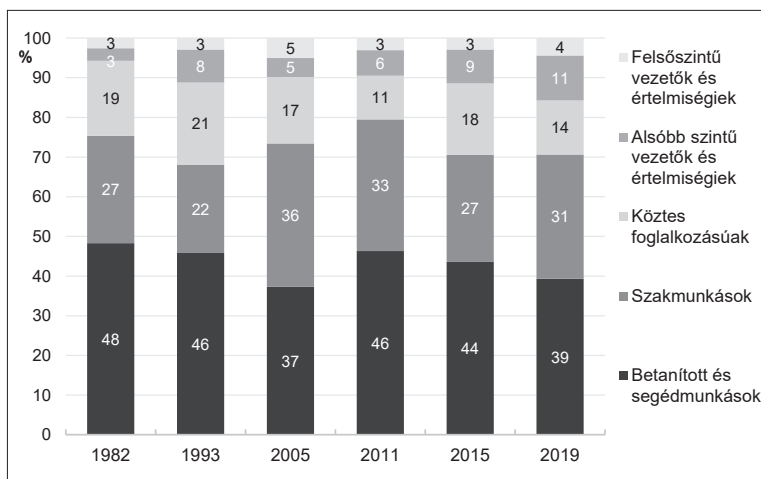
Ha a foglalkozási csoportok közötti jövedelmi egyenlőtlenségek növekedtek is Ferge Zsuzsa 1960-as években végzett vizsgálata óta, a fő következtetési ma is érvényesek: a foglalkozási csoportok közötti egyenlőtlenségek mérsékeltek – különösen az alsó, illetve felső jövedelmi rétegek között meglévő egyenlőtlenségekkel összehasonlítva –, és a jövedelem szóródását tekintve a foglalkozási csoportok maguk is heterogének. Ferge azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy ha a foglalkozási csoportok közötti egyenlőtlenségek mérsékeltek is, a jövedelemeloszlás szélei jellegzetesen eltérnek egymástól, s ez az, ami az egyenlőtlenségeknek társadalmi jelentőséget kölcsönöz. Meglehetősen ritka ugyanis az, hogy az alsóbb foglalkozási csoportokba tartozók a felsőbb jövedelmi kategóriákba kerülnek, ahogy az is, hogy a foglalkozási hierarchia tetején lévők a jövedelemeloszlás alsó szintjein foglaljanak helyet (Ferge 1969:190–193). A következőkben arra a kérdésre kereselem a választ, hogy miként változott az alsó, illetve a felső jövedelmi ötöd foglalkozási összetétele a vizsgálat tárgyát képező csaknem negyven évben.

Ehhez először érdemes a korábbi társadalmi struktúra, illetve rétegződés-vizsgálatok eredményei alapján két fő tanulságra felhívni a figyelmet. Ezek közül az első az, hogy a bármennyire is változtak a magyar társadalom szerkezetét meghatározó mechanizmusok az elmúlt mintegy fél évszázadban, a társadalom alsó felének munkaerő-piaci, foglalkozási összetétele nagyjából változatlan maradt. A korabeli vizsgálatok akár kizárólag a redisztribúció mechanizmusa segítségével (Konrád–Szelényi 1989), akár a redisztribúció és a piac kettős működése révén (Böröcz 1989; Kolosi 1987; Szelényi 1992), akár menedzserkapitalizmusként (Eyal *et al.* 1998), vagy a tőke-munka viszony alapján (Szalai 2001; Ferge 2010; Scheiring 2019; Éber 2020) ábrázolták a társadalom szerkezetét, mindig úgy látták, hogy a társadalom legalsó szegmensében a munkások bizonyos csoportjai, jellemzően a képzetlen munkások, találhatóak. Nehéz elképzelni, hogy az empirikus vizsgálatok valamilyen ettől nagyon eltérő összefüggést hoznának felszínre.

Míg a társadalom alsó szegmensét igen hasonlóan jellemzik a különböző időszakokra vonatkozó struktúramodellek, addig a tetején már sokkal nagyobb horderejű változásról számolnak be. Az elmúlt évtizedekre visszatekintve, igen sematikusán, ez az államszocialista időszakban a bürokratikus pártelit egyeduralmától a technokrácia felemelkedéséig, majd a rendszerváltás után az értelmiség menedzserkapitalista-projektjétől a hazai nagyburzsoázia kialakulásáig

tart (vö. Böröcz 1989; Konrád–Szelényi 1989; Kolosi 1987; Szelényi 1992; Eyal *et al.* 1998; Szalai 1989, 2000; Scheiring 2019; Éber 2020). A jelenlegi elemzéshez hasonló statisztikai alapú rétegződésvizsgálatok azonban igen korlátozottan vagy egyáltalán nem tudják alátámasztani, illetve cáfolni ezeket az elméleti megállapításokat. A fenti munkák által azonosított elitcsoportok méretük-nél fogva a mintavételen alapuló vizsgálatok számára láthatatlanok. A legmagasabb jövedelemmel rendelkező 20%, amely e vizsgálat tárgyát képezi, tehát nem az elitet határolja le, annál jóval tágabb kört érint. Ezt a csoportot még a felső középosztállyal sem lehet azonosítani, amennyiben a teljes magyarországi közposztályt különböző vizsgálatok hozzávetőlegesen a társadalom felső egyharmadára teszik (vö. Tóth 2016; Éber 2020:191–198).

2. ábra. *A foglalkozási szerkezet változása Magyarországon az alsó jövedelmi ötödben, 1982–2019 (%)*

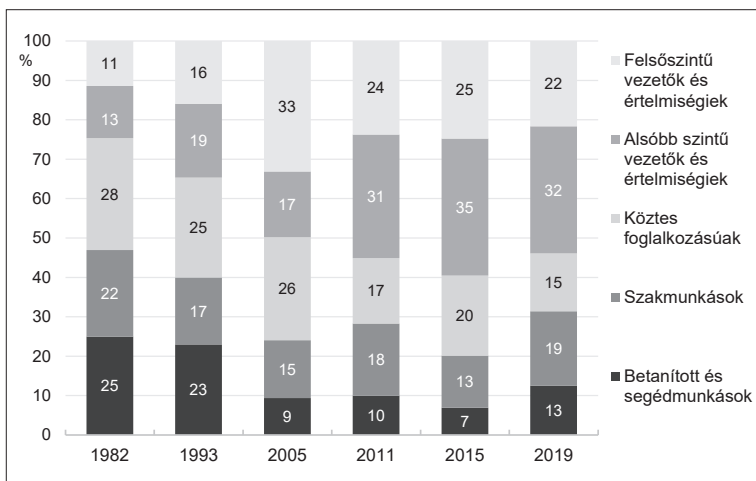
Forrás: Az 1981–1982-es Rétegződés-modell vizsgálat, az 1993-as *Társadalmi rétegződés Kelet-Európában 1989 után* c. kutatás magyar adatfelvétele és az EU-SILC 2005, 2011, 2015, illetve 2019-es felvételeinek magyarországi adatai alapján saját számítás.

Az alsó és a felső jövedelmi ötöd szociológiai összetételét természetesen meghatározzák az egész társadalmat érintő strukturális változások és magának a foglalkozási szerkezetnek a változása.¹¹ Ami az alsó jövedelmi ötödöt (2. ábra) illeti az egész időszakra vonatkozóan teljesül az a struktúraelméletek alapján egyértelmű várakozás, illetve Ferge Zsuzsa által leírt összefüggés, hogy a jövedelemeloszlás alsó végén a különböző munkáspozíciók vannak túlnyomó több-

¹¹ Ehhez lásd az *Online melléklet M4–M6 táblázatait*.

ségben. Ennek megfelelően általában jellemző, hogy az alsó jövedelmi ötödön belül kb. 70–80%-ot tesz ki a munkásság különböző csoportjaihoz tartozók aránya. Az általános mintázattól két időszak, az 1990-es évek eleje, valamint a 2010-es évek második fele tér el valamelyest. Mindkét időszakra jellemző, hogy a különböző munkáspozíciók aránya valamivel kisebb a többi évhez képest, és elsősorban a köztes foglalkozásúak, valamint az alsó szintű vezetők és értelmiségiek nagyobb hányada kerül be az alsó jövedelmi kvintilisbe. E jelenségekre az első esetben a rendszerváltás turbulens, átmeneti időszaka lehet a magyarázat. A második esetben viszont az eredmények újra arra utalnak, hogy a 2010-es évek második felében jelentősen csökkent a foglalkozási csoportok szerepe a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásában.

3. ábra. *A foglalkozási szerkezet változása Magyarországon a felső jövedelmi ötödben, 1982–2019 (%)*

Forrás: Lásd 2. ábra.

Ahogy a jövedelemeloszlás alsó felén, úgy a tetején is jellegzetesen eltér a foglalkozási szerkezet a társadalom egészére jellemző megoszlástól (3. ábra). Az elmúlt negyven év mindegyik periódusára igaz, hogy a felső, illetve alsóbb szintű vezetők és értelmiségiek felülreprezentáltak a legmagasabb jövedelemmel rendelkezők csoportjában, a szakmunkások és a betanított, illetve segédmunkások viszont társadalmi súlyuknál jóval kisebb mértékben vannak jelen. Az alsó jövedelmi ötödben megfigyelt mérsékelt változásokkal szemben a felső jövedelmi ötödben az átalakulás mértéke jelentősebb. Egyrészt, a vezetői, illetve értelmiségi csoportok aránya jóval nagyobb mértékben növeke-

dett a felső kvintilisben, mint a teljes népességben. Az 1980-as években még csak a felső jövedelmi ötödbe tartozók kevesebb, mint egynegyedét tették ki, a 2010-es években viszont már több, mint a felét. E folyamatnak ellenben velejárója volt az is, hogy a különböző munkáscsoportok egyre inkább kiszorultak a felső jövedelmi kategóriából.

A 2019-es eredményeket azonban újra érdemes itt is külön kiemelni, mert újra csak arra utalnak, hogy a korábbi időszakokra jellemző folyamatok megálltak, illetve ellenkező irányba indultak el. A 2010-es évek végére csökkent mindegyik értelmiségi, vezetői csoport aránya a felső ötödben, a különböző munkáscsoportoké viszont növekedett. A foglalkozási csoportok közötti polarizáció évtizedek óta zajló folyamata a 2010-es évek végére tehát eszerint is megállt és az ellenkező irányba fordult.

5. Következtetések

Tanulmányomban a különböző osztályhelyzetben lévők jövedelmi viszonyait vizsgáltam az 1980-as évek eleje és a 2010-es évek vége között. Az eredmények részben megerősítik a társadalomszerkezet rendszerváltás utáni kikristályosodására, az osztály szerepének az erősödésére, valamint a társadalom polarizálódására vonatkozó diagnózisokat. A 2010-es évek első feléig határozottan növekedtek a foglalkozási csoportok közötti egyenlőtlenségek, és növekedett a jövedelem heterogenitásából a foglalkozási csoportok által megmagyarázott hányad is. Ezek a változások elsősorban annak köszönhetőek, hogy míg a (felső) középosztályba tartozók relatív jövedelmi helyzete folyamatosan javult, addig ezzel szemben a munkások különböző csoportjaié romlott.

Az alsó és a felső jövedelmi ötöd foglalkozási összetétele a vizsgált időszak egészében sajátosan eltér a foglalkozási csoportoknak a teljes népességben megfigyelhető eloszlásától. Ebben a tekintetben az alsó jövedelmi ötöd esetében kisebb változás volt: az időszak egészében a munkáscsoportok dominálják az alacsony jövedelemmel rendelkezők körét, úgy hogy az arányok is kevésbé változtak. A felső ötöd azonban jelentősebb mértékben átalakult. A legmagasabb jövedelemmel rendelkezők csoportjában ugyan már az 1980-as években is felülreprezentáltak voltak a vezetők, illetve értelmiségi foglalkozásúak, e csoport dominanciája azonban az évtizedek során tovább erősödött.

A 2010-es évek második felére, illetve különösen a 2019-re vonatkozó eredmények azonban határozottan ellentmondanak a várakozásoknak. Ezek ugyanis arra utalnak, hogy az évtized végére csökkentek az egyenlőtlenségek a foglalkozási csoportok között és mind az alsó, mind a felső jövedelmi ötöd heterogénebbé vált. Kérdés, hogy milyen magyarázat adható erre? Egyrészt, előfordulhatnak mérési problémák, pont ebben az időszakban merül fel a legtöbb aggály az EU-SILC jövedelmi adataival kapcsolatban. Másrészt azonban,

az eredmények valós társadalmi folyamatokra is utalhatnak. Egy ilyen fordulat akkor következhet be, ha a vezetői, illetve értelmiségi foglalkozásuk bizonyos csoportjainak a jövedelmi helyzete relatíve romlik, miközben legalább a munkások egyes rétegeinek lényegesen javul. További, a foglalkozási csoportok szintjénél részletesebb vizsgálatok erősíthetik meg ezt a feltevést.

Irodalom

- Angelusz R. – Tardos R. (2006): Hálózatok a magyar társadalomban. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi metszetek. Budapest: Napvilág, 227–252. p.
- Böröcz, J. (1989): Mapping the class structures of state socialism in East-Central Europe. *Research in Social Stratification and Mobility*, Vol. 8., 279–309. p.
- Breen, R. – D. Rottman (1995): Class Analysis and Class Theory. *Sociology*, Vol. 29, No. 3., 453–473. p.
- Bukodi E. – Záhonyi M. (2004): A társadalom rétegződése. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Clark, T. N. – S. M. Lipset (1991): Are social classes dying? *International Sociology*, No. 6., 397–410. p.
- Éber M. Á. (2020): A csepp. Budapest: Napvilág.
- Éltető Ö. – Havasi É. (2009): A hazai jövedelemegyenlőtlenség főbb jellemzői az elmúlt fél évszázad jövedelmi felvételei alapján. *Statisztikai Szemle*, 87. évf. 1. sz., 5–40. p.
- Eyal, G. – I. Szelényi – E. Townsley (1998): Making capitalism without capitalists. London: Verso.
- Fazekas K. – Kónya I. – Krekó J. (szerk. 2021): Munkaerőpiaci Tükör, 2020. Budapest: MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézete.
- Ferge Zs. (1969): Társadalmunk rétegződése. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Ferge Zs. (2010): Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek. Budapest: Napvilág.
- Fiorio, C. C. – J. Stephen (2007): Regression-based inequality decomposition. United Kingdom Stata Users' Group Meetings 2007–03, Stata Users Group. <https://ideas.repec.org/p/boc/usug07/03.html>
- Goedémé, T. – M. Paskov – D. Weisstanner – B. Nolan (2020): Social class and earnings. INET Oxford Working Paper, No. 2020–03.
- Goldthorpe, J. H. (2007): Social class and the differentiation of employment contracts. In: Goldthorpe, J. H. (ed): *On sociology*. Vol. 2., Redwood City, US: Stanford University Press, 101–124. p.
- Harcza I. (2021a): A társadalmi tagolódás sémájának újragondolása. *Replika*, 121–122. sz., 251–275. p.
- Harcza I. (2021b): Polarizálódó társadalmi nagycsoportok. (Kézirat).
- Huszár Á. (szerk. 2015): A társadalom rétegződése. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Huszár Á. (2019): Osztálytársadalom-e a magyar társadalom? *Szociológiai Szemle*, 29. évf. 4. sz., 4–32. p.
- Huszár Á. – Berger V. (2020): Az új középosztály. *Politikatudományi Szemle*, 29. évf. 2. sz., 71–99. p.
- Kolosi T. (1987): Tagolt társadalom. Budapest: Gondolat.

- Kolosi T. – Dencső B. (2006): Osztálytársadalom? In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2006. Budapest: TÁRKI, 19–41. p.
- Kolosi T. – Keller T. (2010): Kikristályosodó társadalomszerkezet. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2010. Budapest: TÁRKI, 105–138. p.
- Konrád Gy. – Szelényi I. (1989): Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Budapest: Gondolat.
- Kovács I. (szerk. 2006): Társadalmi metszetek. Budapest: Napvilág.
- KSH (2021): A háztartások életszínvonala, 2020. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Rose, D. – E. Harrison (2010): Social Class in Europe. London: Routledge.
- Scheiring, G. (2019): Egy demokrácia halála. Budapest: Napvilág.
- Szalai E. (1989): Az új elit. Beszélő, 27. évf. 2. sz.
- Szalai E. (2001): Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban. Budapest: Aula.
- Szelényi I. (1992): Harmadik út? Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tóth I. Gy. (2015): Jövedelemeloszlás 2019–2014 között. In: Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Jól nézünk ki (...?!). Budapest: TÁRKI, 11–43. p.
- Tóth I. Gy. (2016): Középosztály(ok) Magyarországon és Európában. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi Riport, 2016. Budapest: TÁRKI, 75–97. p.
- Vastagh Z. (2019): Osztálystruktúra és jövedelemegyenlőtlenség: az erőforrás-integrációs modell empirikus összehasonlító tesztje. Szociológiai Szemle, 29. évf. 4. sz., 33–62. p.
- Wright, E. O. (ed. 2005): Approaches to class analysis. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 31–50. p.

